

TEILHARD EN JUNG COMPLEMENTAIRE BENADERINGEN VAN SPIRITUALITEIT

door Siôn Cowell

"Laten we niet door ideologie of sentimentaliteit de vergissing herhalen van het feminisme of de democratie in hun begin. De vrouw is geen man: en precies om die reden kan de man niet zonder vrouw. Een mecanicien is geen atleet of een kunstenaar of een financier. Deze ongelijkheden, die wij tegen alle evidentie in soms proberen te ontkennen, kunnen nadelig lijken in zover de elementen als statistisch geïsoleerd worden beschouwd. Waargenomen echter, vanuit het gezichtspunt van hun wezenlijke complementariteit, worden zij aannemelijk, achtenswaardig en zelfs wenselijk." (*Natural Human Units*, 1939, III, 212 E; 297-298 F; <vert. S.C.)

Voorwoord

Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955) en Carl Gustav Jung (1875-1861) waren tijdgenoten - geboren binnen 350 mijlen of 550 km van elkaar. Zij zijn de twee denkers, die het meest genoemd werden om hun diepe invloed op de deelnemers in een onderzoek uitgevoerd door Marilyn Ferguson voor haar boek *The Aquarian Conspiracy* (1980). De titel van Fergusons boek werd, zo deelt ze ons mede, in belangrijke mate geïnspireerd door Teilhards idee van een "samenzwering van de liefde".

Beide - Teilhard en Jung - konden zich verheugen in een buitengewone posthume populariteit. Na zijn dood in 1955, werden Teilhards religieuze, spirituele en filosofische geschriften, ooit verboden door zijn superieuren in de Sociëteit van Jezus, vertaald in iedere belangrijke taal en met miljoenen verkocht. Teilhard is natuurlijk altijd vrij geweest om zijn strikt wetenschappelijk werk te publiceren. Jungs werken hebben nooit geleden onder zulke beperkingen. Zij waren altijd vrij beschikbaar en tegenwoordig zullen ze, vermoed ik, veel beter bekend zijn bij een veel breder publiek dan die van Teilhard. En toch blijft het waar dat evenals veel Jungianen instinctief worden aangetrokken door het visioen van Teilhard de Chardin, veel Teilhardianen evenzeer worden aangetrokken door het visioen van Jung.

Auvergne en de Alpen

Teilhard en Jung waren - om een omschrijving uit te breiden die oorspronkelijk op Teilhard werd toegepast - "Europese humanisten met een planetaire roeping" (Pierre Noir S.J.). Zij waren echte "burgers van het universum", die een gemeenschappelijke culturele erfenis deelden. Zij waren beide gedompeld in de christelijke religie - ook al was de één een Fransman en katholiek en de ander een Duitse Zwitser en protestant. Hun spiritualiteit, gevoed, wat Teilhard betreft, in de vulkanische heuvels van de Franse Auvergne en Jung in de bergen, aan rivieren en meren van de Zwitserse Alpen kan in beide gevallen worden begrepen als een reactie op en een ontwikkeling van hun christelijke opvoeding.

Hun afkomst en hun familie

Pierre Marie Joseph Teilhard de Chardin werd geboren op zondag 1 mei 1881, als vierde van elf kinderen, op het familieverblijf in Sarcenat op de Puy-de-Dôme in Auvergne. Hij stierf op paaszondag 10 april 1955 in New York. Carl Gustav Jung werd eerder geboren en stierf later. Hij werd geboren op maandag 26 juli 1875, als oudste van twee in leven blijvende kinderen, in Kesswil aan het Bodensee in het Zwitserse kanton Thurgau. Hij stierf op donderdag 6 juni 1951 (1961 P.R.) in Küsnacht aan het Zürichmeer in het Kanton Zürich. Hun familieomstandigheden waren zeer verschillend. Teilhard kwam uit een adellijk geslacht. Een voorvader was in de adelstand verheven door Frans I (1494-1515-1547). Een andere had zijn hoofd bijna verloren in de Franse Revolutie. Zijn vader Emmanuel (1844-1932) was zijdelings verwant aan Pascal (1632-1662). Zijn moeder Berthe-Adèle de Dompierre d'Hornoy (1853-1936) was een achterkleinnicht van Voltaire (1694-1778). Jung kwam uit een intellectueel milieu. Zijn grootvader Carl Gustav (geb. 1795 <1794 P.R.) was een voortreffelijk hoogleraar in de medicijnen in Bazel geweest. Jung zelf werd omgeven door dominees. Zijn vader Johann (1842-1896) was een hervormd dominee (en filoloog) en twee van zijn ooms van vaderszijde waren ook dominee. En aan de kant van zijn moeder Emilie Preiswerk (1848-1923), waren niet minder dan zes ooms dominee. Teilhard bracht zijn vroege kinderjaren dor te Sarcenat (1881-1892). Jung bracht zijn eerste jaren door te Laufen (1875-1879) en te Klein-Hüningen (1879-1900) bij Bazel.

Jungs ouders kenden harde tijden. Het salaris van een dominee was verre van royaal. Hij was zijn ouders toegewijd en zij waren hem toegewijd. Zijn moeder droeg meer bij aan zijn ontwikkeling dan zijn vader bij wie hij voelde dat hij nooit werkelijk vrij kon spreken over religieuze problemen die hem vanaf vroege leeftijd bezighielden. Teilhards familieomstandigheden waren royaal. Zijn ouders met wie hij een uitstekende verhouding had, waren gelukkig getrouwd. Van zijn vader leerde hij liefde voor de aarde. En van zijn moeder leerde hij liefde voor God. De oplossing van de schijnbare tegenstrijdigheid tussen deze twee liefdes zou zijn hele leven in beslag nemen.

Hun opleiding

Teilhard kreeg als veel kinderen van de lagere adel thuis onderwijs voordat hij naar school ging te Notre Dame de Mongré bij Villefrance-sur-Saône, Rhône (1892-1899). Hij trad in de Sociëteit van Jezus in 1899. Hij legde zijn tijdelijke geloften af te Laval in 1901 en zijn eeuwige geloften te Sainte-Foy-lès-Lyon in 1918. Hij werd priester gewijd te Hastings in 1911. Hij verwierf zijn doctorsgraad aan de Sorbonne in 1922. Jung kreeg onderricht op de plaatselijke school voordat hij naar het gymnasium ging in Bazel-Stad (1886-1895), gevolgd door medische studies aan de universiteit van Bazel (1895-1900). Hij verwierf zijn doctorsgraad in 1902. Op school kreeg hij de bijnaam "Vader Abraham". Het schijnt dat hij nooit bijzonder populair was bij zijn medeleerlingen of leraren. Dit is nauwelijks verwonderlijk voor iemand die vanaf vroege jaren in beslag genomen werd door wat Theodosius Dobzhansky (1900-1975) noemt "vragen van ultiem belang" - vragen van wie, wat, waarom, waar, wanneer en hoe van zijn en worden. In zijn later leven was hij zowel bemind als beminlijk.

Hun opmerkelijke vrouwen

Beide mannen werden omringd door opmerkelijke vrouwen. Begaafde mensen, met de woorden van Laurens van der Post (1906-1996) aantrekkelijke, begaafde vrouwen. Behalve zijn vrouw Emma Rauschenbach (1882-1955) met wie hij in 1903 trouwde, bevatte Jungs kring namen als Aniela Jaffé, Marie-Louise von Franz en Jolande Jacobi als Toni Wolff, Linda Fierz David, Barbara Hannah, Cornelia Brunner, Alice Lewisohn Crowley, Olga Fröbe-Kapteyn en vele anderen. Hij had één zoon en drie (vier P.R.) dochters. Teilhard mag dan zijn hele leven celibatair gebleven zijn, toch had hij een uitgebreide kring van vriendinnen, waartoe behoorden: zijn nicht Marguerite Teilhard-Chambon (1880-1959), Léontine Zanta (1872-1942), Ida Treat (+1978), Jeanne-Marie Mortier (1892-1982), Rhoda de Terra en als laatste maar in geen geval de minste Lucile Swan (1890-1965).

Hun momenten van de waarheid

Teilhard's vormingsjaren werden doorgebracht in Caïro (1905-1908), Hastings (1908-1912) en Parijs (1912-1914). Hij diende als brancardier aan het westelijk front gedurende de hele wereldoorlog (1914-1919). Na demobilisatie keerde hij terug naar Parijs als geologiedocent bij de staf van het Institut catholique (1920-1928). Zijn "moment van waarheid" kwam op 43-jarige leeftijd, op het eind van 1924, toen hij ontdekte dat gedurende zijn reis naar China (1923-1924) een vertrouwelijk discussiestuk "Aantekening over enkele mogelijke historische bedenkingen ten aanzien van de erfzonde", die de zondeval zag als een kosmische gebeurtenis boven de tijd, niet in de tijd, op de een of andere manier van zijn bureau was weggenomen en naar de Jezuïeten-Curie in Rome gezonden. Het document was zuiver evolutionistisch. Het verwierp duidelijk het idee van een oorspronkelijk 'aards paradijs'. Zijn gedachtegang alarmeerde zijn oversten die zelf onder voortdurende druk stonden van Merry del Val (1865-1930), secretaris van het Heilig Officie (1914-1930), om een scherper oog te houden op de orthodoxie van de filosofische neigingen van hun leden. Ondanks protesten vanuit de leiding van het Institut catholique, werd Teilhard bevolen terug te keren naar China, waar hij - onderbroken door veelvuldige buitenlandse reizen - de volgende twintig jaar zou doorbrengen (1926-1946).

Jung ondertussen, die een opleiding volgde aan het Salpêtrière te Parijs (1902-1903), bracht zijn eerste jaren door als arts in de Burghölzli kliniek in Zürich (1900-1909) en als docent aan de universiteit van Zürich (1905-1913). In 1907 begon hij samen te werken met Sigmund Freud (1856-1939). Freud ging zelfs zover om Jung te beschouwen als zijn uitverkoren opvolger. Maar Jung zag zichzelf nooit als iemand uit Freuds school en hun samenwerking raakte spoedig verstoord. Zijn 'moment van waarheid' kwam toen hij brak met Freud in 1913. Van toen af aan ging hij zijn eigen weg. En belangrijke verschillen van benadering treden onmiddellijk naar voren. Voor Freud is God het eerste beeld van de ouder. Voor Jung is de ouder het eerste beeld van God. Voor Freud is God niet alleen een overbodige hypothese, maar ook een waanidee dat stamt uit onopgeloste kinderconflicten - infantiele hulpeloosheid, wensvervulling, zoenoffer voor het Oedipus-schuldcomplex. Voor Jung bestaat er een overgeërfd collectief onbewuste van de menselijke soort dat ten grondslag ligt aan de ervaring van de menselijke persoon en dat archetypen bevat, die zichzelf uitdrukken in symbolische beelden. Jung gelooft dat onze psychische gezondheid en stabiliteit afhangen van onze

eigen uitdrukking van onze religieuze gevoelens. Hij ziet de georganiseerde religie uitgedrukt in termen van 'archetypen' - waarbij hij schijnt te bedoelen een vorm van begrip of intuïtie over iets dat bestaat beneden het bewustzijns-niveau. Het is een zintuig, gemeenschappelijk voor de gehele mensheid - vandaar de uitdrukking 'collectief onbewuste'. Georganiseerde religie probeert te voorzien in bevredigende vormen en symbolen om uitdrukking te geven aan onze diepe menselijke behoeften. Jung had evenals Teilhard zijn bakermat liggen in de religie. Maar hij werd achterdochtig ten aanzien van de religieuze idealen en het geloof waarin hij was opgevoed. En hij kwam tot de conclusie dat veel van de religie die gepraktiseerd werd in de kerk van zijn vader, een komedie, een schijnvertoning was. De kerkgangers hadden geen echte overtuiging omtrent de waarheid van de woorden die zij zeiden en zongen. Hij stond kritisch tegenover de protestantse theologie, die alles wat vrouwelijk was in het christendom had verworpen en in toenemende mate het symbolisme had verafschuwd, dat het had verlicht. Hij vond katholieken sterker gericht op hun eigen collectieve primitiviteit door het symbolisme van een moederlijke Kerk. Hij beschouwde van de andere kant protestanten als het product van een meer eenzijdig rationalistische ontwikkeling die hen afsneed van hun natuurlijke Zelf. Jung was zijn hele leven bezig met God te kennen, met de onmiddellijke intuïtieve ervaring van God.

Hij vond dat een religie die steunde op een rationele interpretatie ten koste van intuïtieve kennis ernstig defect was. Teilhard zou het daarmee eens zijn. En ook, denk ik, St.Thomas van Aquino (1225-1274). Jung was zeer kritisch op theologen die geen voeling hadden met de noden van moderne mannen en vrouwen. Teilhard was evenzeer kritisch op theologen "die niet verder dan hun neus keken". Jung gaf er lang de voorkeur aan zijn academische onafhankelijkheid te bewaren. Hij keerde pas terug naar het universitaire leven toen hij professor in de psychologie werd aan de universiteit van Zürich (1933-1941) en professor in de medische psychologie aan de universiteit van Bazel (1943-1944). Hij was niet louter een theoreticus. Hij werkte 67000 dromen door alvorens zelfs maar te pogen om over deze te theoretiseren.

Hun geschriften

Jung schreef overvloedig - gewoonlijk in het Duits, soms in het Engels. Zijn *Collected Works* werden gepubliceerd in twintig delen. Teilhards geschriften zijn gewoonlijk in het Frans, soms in het Engels gesteld. Zijn wetenschappelijke geschriften werden in die taal gepubliceerd in elf delen. Zijn andere meer filosofische werken, die zijn geestelijke en religieuze geschriften omvatten, werden posthuum gepubliceerd. Teilhard bracht een groot deel van zijn leven in ballingschap door, op plaatsen ver van zijn geboorteland Frankrijk waar zijn religieuze oversten dachten dat hij de minste theologische schade kon berokkenen. Jung bracht het grootste deel van zijn leven door in zijn geboorteland Zwitserland. Kruisten hun wegen elkaar ooit? Ontmoetten zij elkaar ooit? Het antwoord is bijna zeker 'nee'. Kenden zij elkaars werk? Het antwoord is beslist 'ja'.

Jung over Teilhard

Miguel Serrano, een voormalig Chileens ambassadeur in Oostenrijk, vermeldt dat Jung in hun laatste gesprek Teilhards veelbelovend werk *Le Phénomène humain* karakteriseert als een 'groot boek'. Jung zou natuurlijk niet het boek hebben kunnen lezen voor zijn publicatie in Frankrijk in december 1955.

Jung kan Teilhard eerder hebben gekend, maar ik weet niet of er enige verwijzingen zijn naar Teilhard in Jungs geschriften of correspondentie - of dat hij enkele van Teilhards artikelen zou hebben gelezen in het Franse tijdschrift *Psyche* waartoe Teilhard was uitgenodigd om bij te dragen na zijn terugkeer in Frankrijk in 1946.

Teilhard over Jung

Teilhard was zich zeker bewust van Jung - zeker vanaf de vroege jaren vijftig en zeer waarschijnlijk eerder in het licht van zijn relatie met het tijdschrift *Psyche*. Bij zijn terugkeer van Peking naar Parijs in 1946, was Teilhard uitgenodigd door Maryse Choisy om toe te treden tot het beschermingscomité (*comité d'honneur*) van *Psyche*, het internationale tijdschrift voor psycho-analyse en menswetenschappen, waarvan zij de stichter en uitgever was. Teilhard schreef een aantal artikelen waarvoor hij het *nihil obstat* verkreeg. In zijn laatste brief aan Maryse Choisy, slechts een paar dagen voor zijn dood op 10 april 1955 geschreven, maakte Teilhard, onder verwijzing naar een lang artikel over Jung dat kort tevoren in Time was gepubliceerd, bezwaren over wat hij zag als de wezenlijk mannelijke redenering die had geleid tot de definitie van het dogma van de tenhemelopneming van de H. Maagd Maria door paus Pius XII (1939-1958) op 1 november 1950. Hij had geen probleem met het dogma *expressis verbis*. Hij was meer verontrust door de mannelijke taal die gebruikt werd om het uit te drukken. In een brief van 18 augustus 1950 schrijft hij aan Pierre Leroy S.J. (1900-1992): "Ik ben te overtuigd van de bio-psychologische noodzaak van de 'Maria-zaak' (om tegenwicht te bieden tegen de 'mannelijkheid' van Jahweh) om niet de diepe behoefte te voelen aan deze beweging".

Jung verwelkomde de definitie omdat hij de vrouwelijke ziel in het menselijk wezen zag als bemiddelaar en gids in wat hij noemt de verzoening van de mens met zijn schaduw. Hij begreep de definitie niet letterlijk maar symbolisch - in tegenstelling tot vele katholieke intellectuelen voor wie het dogma een religieus schandaal uitsprak. Teilhard echter, was bekommerd om het feit dat de definitie het werk van mensen was. Hij was lang diep bewust geweest van het gebrek om aan de plaats van de vrouw in de Kerk een adequate erkenning te geven. In een brief van 7 oktober 1929 aan Christophe Gaudefroy (1878-1971) liep hij vooruit op Vaticanum II: "Soms schijnt het mij toe dat er zich drie zwakke stenen op een gevaarlijke manier in de fundering van de moderne Kerk bevinden: ten eerste een bestuur dat democratie uitsluit; ten tweede een priesterschap dat vrouwen uitsluit en miniseert; ten derde een openbaring die in de toekomst profetie uitsluit".

De Nederlandse parapsycholoog Dr. Michael Pobers herinnert in een brief van 7 juli 1955 aan Teilhards biograaf Claude Cuénot (1911-1992) aan het gesprek dat hij had met Teilhard tijdens een diner in New York eind 1952. Pobers had Teilhard van de experimenten verteld die hij in samenwerking met Jung en zijn instituut in Zürich leidde: "Ik was sterk geïmponeerd door zijn uitgebreide kennis en diep begrip voor de Jungiaanse theorie, in het bijzonder de ideeën van het archetype en het collectief onbewuste. Ofschoon zeer terughoudend over psycho-analyse in het algemeen, maakte pater Teilhard niettemin een scherp onderscheid tussen de theorieën van (Sigmund) Freud (1856-1939), (Alfred) Adler (1870-1937) en (Karen) Horney (1885-1952) en Jungiaanse ideeën, waarmee zijn eigen denken iets gemeenschappelijks had. Wij waren het spoedig eens over de onmogelijkheid om de bijzondere aspecten van de

psychologie of de psychopathologie van het individu te analyseren zonder zich eerst te richten op het probleem van "de hele mens", misschien zelfs zonder eerst een nog groter geheel "het menselijk universum" te integreren. In dit verband gaf hij me een korte schets van zijn theorie van "het biologische succes van de mens".

De mensen

Zoals we al zeiden, Teilhard en Jung hebben elkaar nooit ontmoet - ofschoon hun paden elkaar vele malen moeten hebben gekruist in Europa, Afrika of Amerika, b.v. in 1937 toen Jung college gaf in New Haven en Teilhard lezingen hield aan de Villanova-universiteit. Maar als zij elkaar hadden ontmoet, hoe zouden zij elkaar zijn verschenen, hoe zouden zij van gedachten hebben gewisseld, waar zouden zij over gesproken hebben?

Hun verschijning

Hoe zouden zij elkaar zijn verschenen? Wij hebben vele aanwijzingen voor hun verschijning die ons meenemen voorbij de fotografische herinnering. Zij die Teilhard kenden spreken van een "klimaat van diepe spiritualiteit en zuivere wetenschap dat hem omgaf waar hij ook ging". Zij herinneren zich "zijn warme uitnodigende en elegante manier van doen, zijn aristocratisch gedrag, licht ironische glimlach en twinkelend heldere ogen". Anderen vermelden zijn gezicht "lang en mager, charme afstralend zoals anderen verveling afstralen. Zijn neus, licht gekromd, scheen te zweven tussen met rimpels geëtste wangen welke schenen te stralen vanuit schitterend parelgrijze ogen". Allen die hem kenden herinneren aan "een zekere gratie en ironie, een scherpe maar welwillende spitsvondigheid, een Oxfordhouding die deed denken aan een of andere Engelse geleerde die zowel een Darwin als een Newman was". Het was iemand die hield van goede muziek, goede verhalen en lekker eten. Volgens zijn vriend en medebroeder Pierre Leroy "was hij altijd bereid zijn natuurlijk gevoel voor humor ten toon te spreiden". "Wat mij trof", voegt hij eraan toe, "was zijn blik: zijn ogen doorboorden je zonder je te deren. Zijn gezicht straalde een natuurlijke vriendelijkheid uit." En voor zijn overste André Ravier (1905-1981) was Teilhard "boven alles een religieus mens, een zoon van St. Ignatius, een priester en een gezondene". "Dit was iets", zegt Ravier, "dat we nooit zouden moeten vergeten."

Laurens van der Post herinnert zich Jung als een grote man. "Fysiek scheen hij de graad van zijn geest te evenaren. Hij toonde ook een houding van groot welbevinden... Zijn ogen waren groter dan op foto's en wakker, volstrekt zonder enige plechtstatigheid en vol van wat ondeugende humor en grappen. Een waaivormig patroon van de fijnste rimpels bij zijn ooghoeken kwam duidelijk niet door blootstelling aan de zon maar aan het krachtige licht van een onafgebroken en voortdurende liefde voor gelach. Hij leek nòch op een dokter nòch op een professor, nòch leek hij mij een typische Zwitser." Voor de schrijver Hugh Walpole (1884-1941) "leek hij op de een of andere joviale Engelse cricketspeler". En zo zouden de Engelse cricketspeler en de Engelse geleerde zich hebben verheugd in elkaars gezelschap. Zij zouden heel wat te bespreken hebben. We kunnen ons Teilhard voorstellen die eindeloos sigaretten rookt, terwijl Jung tevreden paft aan zijn pijp.

Hun taal

Zoals president Giscard d'Estaing en kanselier Schmidt vele jaren later, zouden Jung en Teilhard waarschijnlijk gesproken hebben in het Engels. Engels was tenslotte hun tweede taal.

Hun tweede reis

Het is bijna onmogelijk je voor te stellen hoe twee zulke onverbeterlijke reizigers, vroeg of laat, uit gebrek aan 'innerlijke ruimte', stoten, op wat wij hier nu noemen, hun 'tweede reis'. De term 'tweede reis, geschapen door Bridget Puzon OSU in een dissertatie uit 1973 te Harvard, pakt de draad op, ontwikkeld door Jung wanneer hij opmerkt hoe totaal onvoorbereid wij zijn wanneer "wij ons in de tweede levenshelft begeven". "Er zijn", zegt hij, "geen colleges voor veertigjarigen welke hen voorbereiden op hun komende leven en zijn vragen." De geschiedenis is vol van tweede-reiservaringen: Dante Alighieri (1265-1321), Ignatius van Loyola (1491-1556), Teresa van Avila (1515-1582), John Wesley (1703-1791), John Henry Newman (1801-1890) en vele anderen. Dante was veertig toen hij begon aan zijn tweede reis, die wij kennen als *La divina commedia*:

"In het midden van de levensweg
Bevond ik mezelf in een donker bos
De rechte weg vooruit verloren".

Dante beïnvloedde zowel Jung als Teilhard diep. Hij was bijna zeker bekend bij Teilhard voor de eerste wereldoorlog. Wonderlijk genoeg vond Teilhard, ondanks zijn verplichtingen als brancardier in de loopgraven, nog tijd om te lezen en te schrijven. In een brief van 10 juni 1917 vertelt hij aan zijn nicht Marguerite Teillard-Chambon: "Eén van de meest interessante mystici om van mijn standpunt uit te bestuderen, zou eigenlijk Dante zijn die zo hartstochtelijk is en zo geboeid door de werkelijkheid...er zijn nauwelijks betere voorbeelden dan Beatrice te geven om iemand te doen begrijpen wat bedoeld wordt met de vergroting van het gevoel (in de dimensies van het universum) gevoed door een afzonderlijk object (en door het object zelf)". Teilhards essay *Het Eeuwig Vrouwelijke* (1918) is opgedragen aan Beatrix (sic).

Aanvankelijk gebaseerd op maar evenzeer een ontwikkeling vanuit Dantes Beatrice (sic) is .Beatrice ook een metafoor voor de H.Maagd Maria. Teilhard leest of, juist, herleest *La divina commedia* in Franse vertaling in 1917-1918. We zien hem als het ware voor ons, meeresonerend met Dante door telkens weer de slotregel van het *Paradiso* te herhalen: "De liefde die de zon en andere sterren beweegt". Teilhards eigen tweede reis begon voor de eerste wereldoorlog: "Ik was dertig (1911)", schrijft hij vele jaren later, "toen ik door het oude statische dualisme prijs te geven, opdook in een proces van geleide evolutie. Wat een geestelijke revolutie!" Velen in de Kerk konden Teilhard niet volgen - en velen kunnen dat nog niet - in zijn idee van een 'evolutionaire schepping'. Niet de evolutie, zegt hij, is crea-tief, maar - en hier neemt hij stelling tegen Henri Bergson (1859-1941) - de schepping is evolutionair. De kerkelijke autoriteiten stonden voortdurend klaar om blijken van modernisme te zoeken waar zij niet bestonden. Dit veroorzaakte bij Teilhard veel pijn en lijden. De crisis met zijn oversten brak in 1925 uit toen hij 44 was. Het resultaat is bekend. Teilhard werd tot zwijgen gebracht en verbannen, maar - en dit is belangrijk - hij werd nooit veroordeeld. Niets

wijst erop dat Jungs tweede reis - die misschien wel begonnen kan zijn toen hij 38 was met de breuk met Freud in 1913 - ook maar iets makkelijker was. Ook hij ondervond dat verdenkingen, veroorzaakt door de breuk, hem achtervolgden tot in het graf - en daaroverheen.

Hun visies en spiritualiteit

Jung en Teilhard vormen één geheel door hun spiritualiteit. 'Spiritualiteit' wordt traditioneel verstaan in de zin van dat wat geestelijk is (en niet materieel of betrekking hebbend op biologische instincten), of, eenvoudiger, 'het geestelijk leven'. Zowel Teilhard als Jung zouden zeer ongelukkig zijn met het dualisme dat deze definities impliceert. Voor Teilhard is de geest de uiteindelijke realiteit. Een geestelijke levensopvatting is dan ook de enig authentieke levensopvatting. Op menselijk niveau is alle leven geestelijk - of het is, geheel letterlijk, zinledig. Spiritualiteit verleent zin, betekenis aan het leven. Teilhard kijkt in de richting van een geestelijke restauratie - wat hij in een brief van 16 augustus 1936 aan Bruno de Solages OCarm (1895-1983) "een natuurlijk aanstekelijk christendom" noemt. Hij ontwikkelt zijn gedachte in een brief van 11 oktober 1936 aan Christophe Gaudefroy: "Ik zou gelukkig zijn om jou een metafysica die ons verstikt, te zien vervangen door een ultra-fysica waarin geest en stof worden geglobaliseerd in één en dezelfde samenhangende en homogene wereldverklaring... Het denken zal exploderen of verdampen, tenzij het universum, als gevolg van de humanisatie, op de één of andere manier wordt vergoddelijkt... Het christendom is het enig levende fylum dat een goddelijke persoonlijkheid aanneemt." Teilhard gebruikt dikwijls het werkwoord 'globaliseren' om het idee van een 'omwikkeling' binnen een globe, sfeer of cirkel uit te drukken. Dit deelt hij, in de context van een universum in evolutie, met de middeleeuwse mysticus Nicolaas van Cusa (1401-1464) wanneer deze spreekt van het goddelijke dat de omvatting is van het universum en het universum dat de omvatting is van het goddelijke (*De conjecturis*).

Dit is een beeld waarbinnen zowel Teilhard als Jung zich volkomen thuis zouden hebben gevoeld. Nicolaas van Cusa is natuurlijk maar één van de grote mystici die zowel in Teilhard als Jung naar voren treden. Beiden zijn in samenklink met Meester Eckhart (c.1260-1327) wanneer hij ons zegt: "God is een grote ondergrondse rivier die niemand kan afdammen en niemand kan tegenhouden". Jung en Teilhard delen met mystici door de eeuwen heen, een afwijzing van het idee dat menselijke wezens alleen zijn geschapen naar het beeld van God. De kiem van bewustzijn kan in het meest primaire van deeltjes gevonden worden. Het kan gevonden worden door heel het geschapen universum - wat een nieuwe betekenis geeft aan de vreugdekreet die Angela di Foligno (1248-1309) slaakt, wanneer zij ontdekt dat "het hele universum vervuld is van God" (*Le livre des visions et instructions de la bienheureuse Angèle de Foligno*, 22e chapitre, 73).

Hun erfenis

Jungs concept van het collectief onbewuste impliceert een verband (1) tussen het individuele en het collectieve en (2) tussen het individuele en de kosmos, dat niet kan worden begrepen binnen een mechanistisch raamwerk, maar geheel consistent is met wat Fritjof Capra beschrijft als de systeemtheorie van de geest. Jung ziet de geest als een zelfregulerend systeem of - in de gepopulariseerde systeemtaal inter alia van Erich

Jantsch (†1980) - als een zelforganiserend systeem. Zijn schijnbaar esoterische ideeën en zijn nadruk op spiritualiteit hebben hem niet bemind gemaakt in sommige psychoanalytische kringen. Dit, zegt Capra, moet veranderen met de groeiende erkenning van de toenemende samenhang tussen Jungiaanse psychologie en moderne natuurwetenschap.

Teilhard, tussen haakjes, is de westerse mysticus wiens gedachtegoed het dichtst bij de nieuwe systeembioïlogie komt. Hij tracht zijn wetenschappelijke inzichten, zijn mystieke ervaringen en zijn theologische ideeën te integreren in een samenhangende wereldopvatting die wordt gedomineerd door het procesdenken (zie A.N.Whitehead) en is gevestigd op het verschijnsel van de evolutie. Zijn ideeën tonen - evenals die van Jung - opmerkelijke overeenkomsten met de systeemtheorie. Zijn sleutelconcept is de theorie van complexiteit-bewustzijn of, juister, complexificatie-bewustwording. Dit concept houdt in (1) dat de evolutie voortgaat in de richting van toegenomen complexiteit en (2) dat toenemende complexiteit gepaard gaat met een overeenkomstige toename van bewustzijn, dat in ons kleine hoekje van het universum culmineert in menselijke spiritualiteit.

Teilhard definieert bewustzijn als "het specifieke gevolg van georganiseerde complexiteit". Van hier laadt zich het menselijk bewustzijn met menselijke verantwoordelijkheid. Dus van de geschiedenis van de zondeval zou niet alleen gezegd kunnen worden dat ze de geschiedenis is van de hominisatie, maar ook van de menselijke verantwoordelijkheid. In deze zin gaat complexificatie-bewustwording gepaard met bewustwording van verantwoordelijkheid. Teilhard ziet tijd en doel convergeren in een Punt Omega dat hij gelijkstelt aan de kosmische Christus van St. Johannes en St. Paulus.

Hun complementariteit

Zowel Teilhard als Jung leggen wegen af voorbij de mensheid naar de planeet en voorbij de planeet naar de kosmos. "Kosmisch bewustzijn", zegt Fritjof Capra, "is het zelforganiserend proces van de gehele kosmos."

Zowel Teilhard als Jung zijn bruggenbouwers:

- Teilhard tracht de kloof te overbruggen tussen natuurwetenschap en religie.
- Jung tracht de kloof te overbruggen tussen psychologie en religie.

Teilhard was paleontoloog. Jung had archeoloog willen worden. En hij werd in zekere zin een 'archeoloog van de geest'. Beide denkers benadrukken in alles de fundamentele eenheid. Beide zijn holistisch. Teilhard werpt het begrip holisme op, het eerst expressis verbis gebruikt door Jan Christiaan Smuts (1870-1950) in 1926, op het niveau van een evolutie-doctrine voor universele toepassing om de fundamentele eenheid in alles uit te drukken. Zowel Teilhard als Jung verwerpen het Cartesiaanse dualisme tussen geest en stof dat het menselijk denken sinds de Renaissance en de Reformatie in de war heeft gestuurd. "Er is noch geest noch materie in de wereld", zegt Teilhard, "de 'stof van het universum' is geest-materie. Geen andere substantie is in staat om de menselijke moleculen te produceren." Zowel Teilhard als Jung erkennen het belang van de mythe

en het symbool - Teilhard impliciet, Jung expliciet. De mythe, zoals Jung zegt, is wat met ons gebeurt. (Jung, CW, XI, 409).

De mythe, voegt Joseph Campbell (1904-1987) eraan toe, is niet het verleden. Zij is het heden. Zij brengt ons "in aanraking met de wezenlijke archetypologie van ons geestelijk leven". Zij is een deel van de taal der religie. De 'waarheid' van het religieuze verhaal hangt af van haar capaciteit om religieuze ervaring te omschrijven - ervaring van 'God te kennen', niet alsof dan en dan een gebeurtenis plaats vond in de geschiedenis. Mythe, symbool en ritueel zijn altijd de taal van de religie geweest. Het christendom moet zich deze waarheid realiseren als het spreekt tot moderne mannen en vrouwen. Ontmythologisering is een totale misvatting. Zoals we eerder zeiden, één van de werkelijk grote mythen van alle tijden - de mythe van de zondeval - kan nu in haar ware licht worden gezien als de geschiedenis van de doorbraak naar de hominisatie en de verschijning van de menselijke verantwoordelijkheid.

Beiden zouden het er mee eens zijn dat de geschiedenis van de ontwikkeling van de mensheid de geschiedenis is van de geleidelijke evolutionaire ontwikkeling van bewustzijn - het proces van bewustwording. Jung is zeer kritisch ten aanzien van de protestantse liberale theologie en haar verzuim om de symbolische taal een toereikende plaats te geven. In een brief uit 1951 bekritiseert hij Rudolf Bultmann (1884-1976) wiens programma van ontmythologisering wordt gezien als een product van protestants rationalisme dat leidt tot een steeds grotere verarming van de symboliek. Het 'mysterie' van de eucharistie veronderstelt dat christenen hun gemeenschap vinden - hun eenheid met God - in een rituele handeling. De symbolische taal van mythe en ritueel in de mis of goddelijke liturgie dient als een brug tussen wat binnen het geschapen universum is (het immanente) en wat daarbuiten is (het transcendente). Katholieken benadrukken de 'werkelijke tegenwoordigheid' in de eucharistie wat vele protestanten beschouwen als een materialistische vervorming. Maar als eenmaal de ware betekenis van het symbool - waarop Jung en anderen de nadruk hebben gelegd - is geaccepteerd, dan hoeft noch een katholiek noch een protestant enige moeilijkheid te hebben met de 'werkelijke tegenwoordigheid'. De christelijke mythe, die Dante inspireerde tot het schrijven van *La divina commedia*, behoeft verdere ontwikkeling. De manier waarop wij het christendom opvatten en interpreteren heeft haar betekenis verloren tegenover de nieuwe wereldopvatting die gepresenteerd en versterkt wordt door de moderne fysica. Vandaar de betekenis van het werk van schrijvers en onderzoekers als Diarmuid `O Murchú MSC met zijn nieuwe boek *Quantum Theology*.

Dit stelt ons in staat om de waarheden van de bijbel in een nieuw licht te zien. De bijbel vertelt ons bijvoorbeeld dat Jezus ten hemel gevaren is. Dit moet niet langer letterlijk worden genomen. Jezus werd opgenomen, niet in een uitwendige ruimte - met de lichtsnelheid zou hij nog slechts in het melkwegstelsel zijn - maar in een innerlijke ruimte, in wat Joseph Campbell het bewustzijn noemt dat de bron van alles is. Wat wij nodig hebben is een nieuwe mythe voor een nieuw tijdperk - een nieuwe wereldopvatting begint bij ons begrip van het universum waarin we leven.

Zo'n mythe zal noodzakelijk inhouden:

- een nieuw scheppingsverhaal dat niet langer spreekt van een kosmos, maar van een kosmogeenese - een universum in ontwikkeling, niet van zijn, maar van worden.
- een nieuw beeld van *Homo sapiens sapiens* dat een nieuwe betekenis zal geven aan wat het wil zeggen man en vrouw te zijn.
- een nieuw begrip van het vrouwelijke dat een centrale plaats in het bewustzijn van mannen en vrouwen zal innemen, een begrip dat het vrouwelijk gezicht van God zal weerkaatsen - in de woorden van de paus van drieëndertig dagen, paus Johannes Paulus I (1912-1978): "God is Vader, maar vooral Moeder".
- een nieuw begrip van de kosmische Christus die ons in staat stelt Christus te zien die het hele universum omvat en steunt en toch in alles doordringt en kan worden gevonden - met andere woorden wat Teilhard noemt "het Hart van Christus in het hart van de materie".
- een nieuwe ontwikkeling van het mystieke vermogen dat ons in staat zal stellen te zien wat Teilhard "de diafanie van het goddelijke in het hart van een gloeiend universum" noemt.

Dit is wat de theoloog John Yungblut, die graag zijn schatplichtigheid aan zowel Teilhard als Jung erkent, de "hermythologisering van de traditionele Christusmythe" noemt. En dit is, denk ik, volledig verenigbaar met de convergente wereldopvattingen van Teilhard en Jung.

Conclusie

Zowel Jung als Teilhard hebben zich beziggehouden met het vrouwelijke. Beide denkers zijn holistisch. Beide benadrukken de fundamentele eenheid in alles. Beide zijn wegbereiders en onderzoekers van de innerlijke ruimte. Beide worden gedreven door een krachtig intellect, in evenwicht gebracht door inzicht en visie. Beide zien spiritualiteit als een deel van een historisch proces, noodzakelijk voor de ontwikkeling van bewustzijn. Er zijn verschillen tussen hen maar wat hen samenbrengt is belangrijker dan wat hen scheidt.

Postscript

Ik vind het jammer dat Teilhard en Jung elkaar nooit hebben ontmoet. Het zou zeker geklikt hebben tussen hen. Ik denk dat het niet bij een gesprek zou zijn gebleven. Ja, ik ben er zeker van, dat zij nog een afspraak zouden hebben gemaakt om meer van elkaars ideeën te horen. En dit naar alle waarschijnlijkheid in een of ander klein restaurant aan de Rive Gauche onder het genot van een goed glas wijn tijdens een diner.

Deze lezing vond plaats tijdens de 16e Internationale Teilhard Conferentie te Londen/Colney, 18 april 1997. Paul Revis maakte de vertaling